

ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЗА ТЕМАМИ КОМПЛЕКСУ ПСИХОМАЛЮНКІВ У ПРОЦЕСІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА

THE ARTISTIC WORKS USE ON THE THEMES OF THE COMPLEX OF PSYCHODRAWINGS IN THE PROCESS OF DEPTH MENTAL COGNITION OF THE SUBJECT

У статті розглядається можливість використання репродукцій художніх творів за темами комплексу психомалюнків за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розробленим академіком Національної академії педагогічних наук України Т. Яценко. Висвітлено актуальну тему пізнання психіки суб'єкта з використанням проєктивних методів та розширення діагностико-корекційного інструментарію в роботі практичного психолога. Продемонстровано необхідність використання символічного стимульного матеріалу для глибокого пізнання психіки суб'єкта в діалогічній взаємодії із психологом. Констатовано провідну роль механізму проєктивної ідентифікації за умов емотивного «привласнення» й «оживлення» репродукцій художніх творів у процесі глибокого пізнання психіки суб'єкта за методом активного соціально-психологічного пізнання. Використання художніх творів за темами комплексу психомалюнків у глибоко-пізнавальному процесі компенсує для респондента невміння малювати та вербально представляти психологічні змісти шляхом саморефлексії, архетипна ж символіка сприяє пізнанню утаємничених змістів психіки, що пов'язано з едіпальною залежністю. Виявлено можливості використання репродукцій художніх картин за темами комплексу психомалюнків, які сприяють актуалізації емоційного аспекту досвіду суб'єкта та відображають цілісно тенденції його психіки. Засвідчено ефективність такої глибоко-корекційної роботи, яка відображає різнобічно індивідуально-психологічне життя суб'єкта через об'єктивування суб'єктивного бачення себе та власних стосунків з іншими людьми, що відкриває перспективи усвідомлення причин внутрішньої суперечності психіки суб'єкта та подальшої психокорекції.

Ключові слова: художній твір, комплекс психомалюнків, свідоме, несвідоме, проєктивна ідентифікація.

The article considers the possibility of reproductions of artistic works use on the themes of a complex of psychodrawings by the method of active social and psychological cognition (ASPC), developed by Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine T. Yatsenko. The actual topic of mental cognition of the subject with the use of projective methods and the expansion of diagnostic and corrective tools in the work of a practical psychologist is covered. The necessity of using symbolic stimulus material for depth mental cognition of the subject in dialogical interaction with a psychologist is demonstrated. The leading role of the mechanism of projective identification under the conditions of emotional "appropriation" and "revival" of reproductions of artistic works in the process of depth mental cognition of the subject by the method of ASPC is stated. The use of artistic works on the themes of a complex of psychodrawings in the process of depth mental cognition compensates the inability of the respondent to draw and verbally represent psychological meanings through self-reflection, and archetypal symbolism contributes to the knowledge of the hidden meanings of the psyche what is associated with Oedipal dependence. Possibilities of reproductions of artistic works use on the themes of a complex of psychodrawings, which promote the actualization of the emotional aspect of the experience of the subject and reflect the trends of his psyche is revealed. The effectiveness such depth-correction work, which reflects the diverse individual psychological life of the subject through the objectification of the subjective vision of self and their own relationships with other people, which opens the prospect of understanding the causes of internal contradictions of the mental of the subject and further psychocorrection, is proved.

Key words: artistic work, complex of psychodrawing, conscious, unconscious, projective identification.

УДК 159.964.22
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.20>

Камінська А.М.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Університет митної справи та фінансів

Панфілова Г.Б.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Університет митної справи та фінансів

Полянничко О.М.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри спорту та фітнесу
Київський університет
імені Бориса Грінченка

Аналіз наукової літератури свідчить про підвищений інтерес психологів до використання художніх засобів пізнання психічного, як дослідників, які використовують у пізнанні проєктивні методи (К. Юнг, Г. Роршах, С. Розенцвейг, М. Люшер, С. Леві, Л. Беллак, К. Махонвер та інші), в арт-терапії (Б. Болл, М.Е. Бурно, М. Вуд, Л. Гантт, С. Дженінгс, М. Киселева, О.І. Колитін, Л. Лебедева, А. Мінде, Н. Назарова, Н. Пурніс, Д. Сенс, С. Скейфі, К. Уелсбі, Р. Хайкін, С. Хоган, К. Рудестам та інші), а знайшло

втілення у глибокій психології (С. Гроф, М. Кляйн, К. Юнг, Т. Яценко й інші).

Першою проєктивною методикою вважають тест вільних словесних асоціацій К. Юнга, в основі якої лежить захисний механізм проєкції, відкритий З. Фрейдом. Проєкція – «механізм захисту психологічного, який полягає в несвідомому наділенні іншої людини мотивами, рисами і властивостями, які притаманні цій особистості» [1, с. 262]. К. Юнг великого значення надавав графічним засобам (пси-

хомалюнки) у пізнанні несвідомого, підхід до якого можна знайти лише опосередковано через образи, символи, архетипи. Він зауважував: «<...> Нічого не можна з повною достовірністю визначити на окремо взятому конкретному прикладі. Виникає лише відчуття чогось дивного і не зовсім зрозумілого. Неможливо з упевненістю сказати, що ж це означає або що становить. Можливість розуміння може забезпечити лише порівняльне вивчення великого числа таких малюнків» [2, с. 86–87].

Подібний ефект щодо проєктивних методик у роботі мають метафоричні асоціативні картки (далі – МАК), що відносно нещодавно з'явилися на пострадянському просторі, використовуються спеціалістами різних напрямів психологічної практики як якісний, зручний проєктивний інструмент, що допомагає вирішенню багатьох психологічних завдань: створенню позитивних, безпечних умов, у яких може здійснюватися комунікація; підвищенню інтересу до вивчення себе та подальшого психологічного розвитку; зменшенню страху критики чи оцінювання; подоланню криз та наслідків травм; корекції стосунків та вирішення конфліктів, зокрема й несвідомих тощо [3, с. 195]. Долаючи строгість проєктивних методик, метафоричні асоціативні картки відносять до арт-терапії через їхню орієнтацію на пізнання несвідомого.

Для нас важливими також є, окрім феномену проєкції, яка лежить в основі проєктивних методик, захисні механізми ідентифікації та перенесення, які описані З. Фрейдом; проєктивної ідентифікації, яка вперше була обґрунтована М. Кляйн. Проєктивна ідентифікація – це психічний процес такого проєкування бажань та фантазій людини назовні, на інші об'єкти, за якого водночас здійснюється ідентифікація не стільки із самим об'єктом, скільки із власними проєкціями на нього [4].

Арт-терапія використовує цілою силою мистецтва, яка полягає в можливості вираження неусвідомлюваних глибинних переживань. Арт-терапія бере свій початок у психоаналізі (базується на концепціях З. Фрейда та К. Юнга), який сприяв інтерпретації символіки снів, витворів людей з емоційними розладами.

Уперше мистецтво як терапевтична техніка було застосовано в 1966 р. М. Наумбург. Акцент робився на асоціації й інтерпретації, як і у традиційному психоаналізі. Психолог пропонує спонтанний малюнок як допоміжну техніку. На думку М. Наумбург, вираження змісту власного внутрішнього світу у візуальній символічній формі приводить до його усвідомлення [5].

В арт-терапії використовують для лікування як власноруч створені малюнки, ліплення тощо, так і твори мистецтва, які вже існують. Згідно із процедурою арт-терапії, сам творчий

акт розглядається як основний лікувальний чинник, не передбачено аналізу презентантів психічного, а за процедурою активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП) візуалізація є початком дослідження психіки суб'єкта. Зауважимо, що саме діалог (незалежно від прийому психокорекційної роботи) виступає передумовою об'єктивування глибинно-психологічних детермінант особистісної проблеми суб'єкта, пов'язаних із внутрішньою суперечливістю психіки. У цьому ми солідаризуємось із М. Кляйн, яка наголошувала: «Який би матеріал не використовувався, важливо, щоб дотримувалися аналітичні принципи, що лежать в основі техніки» [4, с. 12].

Діагностико-корекційна робота з репродукціями художніх творів проводилася Т. Яценко [6–8]. У дисертаційному дослідженні, яке було проведене послідовником Т. Яценко А. Камінською, «Особливості використання художніх творів у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта» [9] доведено можливості глибинного пізнання психіки за допомогою використання репродукцій художніх творів у психоаналітичному діагностико-корекційному процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом в АСПП.

У процесі глибинного пізнання з використанням репродукцій художніх творів передбачається їх «оживлення» респондентом у діалогічній взаємодії із психологом. Надання респондентом назв обраним репродукціям картин виражає єднання свідомої сфери психіки (мова) з несвідомою (образи, символи), що виявляється в емотивному виборі («привласнення») творів, а згодом, через діалог відбувається пізнання суб'єктивної значущості творів.

Пізнавати функційно суперечливі сфери психіки (свідоме/несвідоме) можна лише за законами свідомого у спостережуваній площині, що базується на спонтанній активності суб'єкта. Великого значення З. Фрейд надавав необхідності забезпечення умов актуалізації спонтанності поведінки суб'єкта, що розкриває перспективи пізнання психічного і його внутрішньої детермінованості. Т. Яценко зауважує, що необхідною умовою глибинного пізнання психічного є забезпечення умов для актуалізації спонтанності й невимушеності поведінки респондента. Водночас спонтанність обрання («привласнення») репродукції художнього твору єднається зі спонтанним малюванням тематичного малюнка і з методикою вільних асоціацій, що запропонована З. Фрейдом.

Репродукції художніх творів за темами комплексу психомалюнків набувають характеристик презентантів психічного респондента у процесі їх «привласнення» і «оживлення» у діалогічній взаємодії психолога з респондентом.

том. У цьому процесі задіяний механізм проєктивної ідентифікації: з одного боку, сприйняття художнього твору актуалізує проєкцію, яка виявляє латентні аспекти особистого досвіду суб'єкта, з іншого – відбувається ідентифікація з певними символами, які матеріалізовані в образах репродукції художніх творів. Індивідуалізованого змісту символи набувають у процесі діалогічної взаємодії із психологом. Розкриття феноменологічно-архетипічної семантики може відбутися лише за умови усвідомлення її суб'єктом у процесі пізнання системно-логічної впорядкованості поведінкового матеріалу. Важливим є факт причетності суб'єкта до самого процесу пізнання смислового навантаження власних репрезентантів психічного, художніх творів тощо. Метою психокорекційного діалогу є не лише діагностування проблеми, а насамперед сприяння усвідомленню самим протагоністом власної особистісної проблеми суб'єкта, яка детермінується наслідками едіпової залежності. Сутність такої проблематики полягає в тому, що з'являється емоційне напруження, пов'язане з переживанням таких емоційних станів, як депресія, агресія тощо, які актуалізовані ситуацією спілкування. За таких умов суб'єкт демонструє ірраціональну поведінку.

Наведемо фрагмент роботи з використанням художніх творів за темами комплексу психомалюнків. Респонденту пропонується обрати полотна (репродукції форматом А4), які емоційно хвилюють, з великої кількості художніх творів відповідно до комплексу тематичних малюнків в АСПП [10, с. 13–14]. Початком глибокого пізнання є діалогічна взаємодія психолога (далі – П.) і респондента (далі –Ю.).

П.: «Тема малюнка «Як бачать мене батьки», «Як я бачу сам себе». Розкажи, що є важливим на картині».

Рис. 1. Картина І. Айвазовського «Бриг «Меркурій», атакований двома турецькими суднами»

Ю.: «На картині зображена моя сім'я, як бачать мене мої батьки. Вони бачать мене

зараз уже дорослим судном, у мене є маленьке судно – синок, і чоловік. Я так само бачу себе».

П.: «Чоловік на авансцені? Він так є головний у сім'ї, і ви за ним, або це випадково? Якби була картина намальована по-іншому, то можна б було і в один рядочок».

Ю.: «Він, звісно, і головний, але водночас ми з ним поруч. Він – голова сім'ї, а ми – його помічники».

П.: «Тоді він вас недостатньо бачить, він кудись спрямований, більше відволікається на якісь справи поза сім'єю, а ви більше центровані на ньому».

Ю.: «Так. Ми більшою мірою займаємось самі собою. Він більше спрямований на роботу та на матеріальне забезпечення сім'ї, щоб ми ні в чому не мали потреби. За своєю природою він такий, що йому важко з нами гратись, тому цим ми займаємось самі. Але мені це не подобається. Наш батько завжди з нами грався».

П.: «Малюнок «Моя мрія»».

Рис. 2. Традиційна китайська вишивка «Фламініго»

Ю.: «Моя мрія – дитина, нарешті, виросте, і ми із чоловіком залишимося удвох, син до нас приїжджатиме, а ми будемо разом, поруч до старості».

П.: «Так намальовано, ніби зливаються».

Ю.: «Цього зараз немає <...>».

П.: «Це маленьке судно заважає (вказує на маленьке судно між двома великими на рис. 1)?».

Ю.: «Воно роз'єднує, близько не дає підійти. Але чоловік терплячий, він дозволяє заради дитини трохи поступитися своїми потребами. Тому він трохи поодаль».

П.: «Виражена конкуренція за маму?».

Ю.: «Так. Конкуренція відчувається».

П.: «Два фламініго поряд і ніхто не роз'єднує».

Ю.: «Так. Моя мрія, що ніхто не буде розривати. Так було в нас до появи маленького судна (вказує на картину «Фламініго»)».

П.: «Наступний малюнок «Найбільш значуща для мене людина»».

**Рис. 3. Картина А. Куїнджі
«На острові Валаамі»**

Ю.: «Найбільш значуща для мене людина – це мій чоловік. На цій картині ми вдвох» (рис. 3).

П.: «І головне, щоб бути разом, не окремо».

Ю.: «Якщо він буде в якомусь іншому місці, то він вже не буде значущим. Має бути поруч зі мною. Так є у моїх батьків. Це важливо».

Ю.: «Наступний малюнок «Будинок, дерево, людина». Людина – це ми вдвох» (посміхається). «Це наша загальна одна людина».

Рис. 4. Картина Ю. Обуховського «Гранада»

П.: «Звертає увагу, що все удвох».

Ю.: «Це прийшло з моєї сім'ї дитинства. Мої батьки – одне ціле. У чоловіка такого не було. Але він бажає постійно бути зі мною».

П.: «У нього – як компенсаторне, у вас – як аналог».

Ю.: «Але цього не вистачає, так було до появи дитини».

Далі – «Я йду назустріч біді», «Сприймання нещастя».

**Рис. 5. Картина А. Куїнджі
«Осіннє бездоріжжя»**

Якщо я піду назустріч біді, це означає піти від чоловіка з дитиною. І це, звісно, нещастя. Відчуття таке було, якщо піду, то такі злидні».

П.: «А це що, візок?».

Ю.: «Так. Візок чоловіка, напевно. З кінями. А сама з торбиною пішла до батьків. Усе дуже похмура та неприємне».

П.: «Тема психомалюнка «Неіснуюча тварина»».

Рис. 6. Картина І. Рєпіна «Садко»

Ю.: «Неіснуюча тварина – наче людина і русалка. Трохи моторозна картина. У морі існує, на глибині».

П.: «Там є і чоловік».

Ю.: «Так. Усі жінки – русалки».

П.: «Якщо це неіснуюча тварина, то ви б не хотіли, щоб імпотенція була у стосунках між чоловіком та жінкою, тому що відносите до неіснуючих. Ще в чомусь неприйняття матері, тому що «неіснуюче» та підводне царство. Можливо, її інтимний аспект із вашим батьком, тому що чоловік, він, ніби непричетний, спостерігач».

Ю.: «Мама дуже кохала батька, але ще більше любила нас, дочок. Батько дуже кохав маму і нас так само любив. Мати ніби відмовилась від своєї жіночності заради нас. Ми з мамою ніколи не конкурували, а між сестрами, можливо, стосовно батька. Зараз я усвідомлюю, що ми бажали проявляти себе перед батьком як жінки. Мама чітко визначилася, що вона передусім мама. Батька це, напевно, також влаштовувало. Мати дозволяла нам любити його, не акцентувала, що «Я його дружина». Вона зараз більш жіночна, на мій погляд, ніж коли була молодою. Вона все нам віддавала, а для себе – що залишалось (одяг, прикраси тощо)».

П.: «На картині жінка і дівчатка».

Ю.: «Вона була для нас мамою і для тата також. Тільки зараз я відчуваю, що вона інакше розмовляє, більш жіночна. Мама каже, що велике щастя, коли діти ростуть, ще більше

щастя, коли вони вирости, знайшли собі пару, і вона знов може бути із своїм чоловіком. Як і я хочу».

П.: «Імпотування жіночого аспекту проглядається через архетип русалки».

Ю.: «Що переноситься і на мене зараз. Інтимну сферу я закриваю. Тільки зараз я бачу, звідки це. Дякую всім!».

Якщо узагальнити глибинно-психологічний зміст особистісної проблеми Ю., виявленої в діагностико-корекційному процесі, можна зазначити наявність едіпальної залежності Ю., яка має вияв у гравітації до батьків через порівняння батьківських взаємин і відносин в актуальних взаєминах із чоловіком (проекція), а також бажання створення за їхньою подобою взаємин у своїй родині із чоловіком і дитиною. Також виявлено труднощі в реалізації енергії лібідо. Респондент розуміє, що закриває інтимну сферу, що пов'язано з об'єкними взаєминами з матір'ю. Ю. усвідомлює, що не бачила в матері жіночності, ідентифікувалась із нею в материнському аспекті, відчувувала жіночність у собі. І так само, як і мати, вибудовує свої стосунки у своїй новій родині, як аналог, «чекає» єднання із чоловіком після дорослішання дитини. Водночас респондент відчуває незадоволеність у взаєминах із чоловіком. Умовні цінності респондента, які пов'язані з умовними батьківськими цінностями, об'єктивні відносини в батьківській сім'ї задають неусвідомлювані тенденції поведінки Ю., які негативно впливають на взаємини у власній сім'ї (Ю. відсторонюється від чоловіка, не бачить психологічні та фізіологічні потреби його та свої, задає акцент тільки на потребах дитини, як було в батьківській родині).

Обрані репродукції картин, які набули характеристик самопрезентанта у процесі їх «привласнення» й «оживлення» під час глибинного пізнання в діалогічній взаємодії психолога та респондента, вказують на значущість чоловіка та бажання єднання з ним, що Ю. проговорює, але ригідні форми поведінки, які «запрограмовані» ще з дитячого періоду розвитку, задають напрям дій.

Широкий психологічний спектр тем малюнків сприяв глибинному пізнанню логічної впорядкованості психіки суб'єкта в його індивідуально-неповторному життєвому досвіді. Художні твори, які є носіями архетипів, що презентуються в образах і символах, у процесі діалогічної взаємодії наповнюються унікальним змістом, у чому задіяний механізм проективної ідентифікації. Дослідження, яке наведене у статті фрагментом роботи із використанням художніх творів за темами комплексу психомалюнків, вказує на ефективність такої роботи. Сила образів, полізначність символів та достатня кількість тем малюнків, які розкри-

вають різнобічний життєвий досвід суб'єкта, дозволили дослідити причини внутрішньої суперечності психіки суб'єкта, об'єктивувати особистісну проблему, яка має взаємозв'язок з об'єкними відносинами в дитячому періоді розвитку респондента. Усвідомлення витоків особистісної проблеми сприяє психокорекційним змінам суб'єкта, які набувають вираження в розвитку його рефлексії, соціально-перцептивного інтелекту.

Висновки з проведеного дослідження.

Використання художніх творів за темами психомалюнків у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта свідчить про ефективність такої роботи і сприяє актуалізації емоційних аспектів досвіду, суб'єктивного бачення себе та власних стосунків з іншими людьми. Така робота відображає різнобічно індивідуально-психологічне життя суб'єкта, відкриває перспективи усвідомлення причин внутрішньої суперечності психіки суб'єкта та подальшої психокорекції. Пізнанню психіки суб'єкта сприяє розуміння суперечливості та різноспрямованості сфер свідомого і несвідомого, знання механізмів символізації, професійна грамотна інтерпретація символів візуалізованого самопрезентанта, зокрема художніх творів зокрема. Пошук нових ефективних методів пізнання психіки суб'єкта з використанням репродукцій картин митців становить перспективи нашого дослідження для розширення діагностико-корекційного інструментарію в роботі практичного психолога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Краткий психологический словарь / сост. Л. Карпенко ; под общ. ред. А. Петровского, М. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 431 с.
2. Юнг К. Психоанализ и искусство. Пер. с англ. Москва ; Киев : REFL-book ; Ваклер, 1996. 304 с.
3. Панфилова Г. Изучение и коррекция Я-концепции студентов с использованием метафорических ассоциативных карт. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. Дод. 1 до Вип. 37. Київ : Гнозис, 2016. Т. IV (72) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 195–202.
4. Кляйн М. Психоаналитические труды : в 7-ми т. Пер. с англ. / под науч. ред. С. Сироткина, М. Мельниковой. Ижевск : ERGO, 2010. Т. 6 : «Зависть и благодарность» и другие работы 1955–1963 гг. 320 с.
5. Naumburg M. Dynamically oriented art therapy: its principles and practices. New York City : Grune & Stratton, 1966. 168 p.
6. Яценко Т., Глузман А. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск : Инновация, 2015. 396 с.
7. Yacenko T., Polianychko O., Pedchenko O. Methodology of Deep Perception of a Person's Mind. *Open Journal of Social Sciences*. 2016. № 4. P. 121–127. DOI: 10.4236/jss.2016.46013.

8. Психоданаліз репродукцій художніх творів у підготовці психологів : навчальний посібник / Т. Яценко та ін. Дніпро ; Київ : Інновація, 2018. 300 с.

9. Камінська А. Особливості використання художніх творів у процесі глибинного пізнання пси-

хіки суб'єкта : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 2016. 455 с.

10. Яценко Т., Чобітько М., Доцевич Т. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика: на матеріалі психоданалізу комплексу тематичних малюнків. Черкаси : Брама, 2003. 216 с.